

KATARZYNA SMĘDZIK

SPECJALIZACJA I DYWERSYFIKACJA PRODUKCJI ROLNEJ NA OBSZARZE INTENSYWNEGO ROLNICTWA W WIELKOPOLSCE

(STUDIUM GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH Z POWIATU GOSTYŃSKIEGO)

Promotor: Prof. dr hab. Andrzej Czyżewski, prof. zw. UEP

Recenzenci: Prof. dr hab. Henryk Runowski, prof. zw. SGGW

Dr. hab. Waldemar Czernasty, prof. nadzw. UEP

Obrona doktorska odbyła się 10 maja 2012 r. na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.

1. UZASADNIENIE WYBORU TEMATU

Inspiracją wyboru tematu był wzrost znaczenia rolnictwa jako dostarczyciela dóbr publicznych czemu sprzyja zrównoważony rozwój tego sektora. W odniesieniu do rolnictwa szczególnie ważne jest jego oddziaływanie na ład środowiskowy, gdyż jako główna działalność prowadzona na obszarach wiejskich a zarazem podstawowy użytkownik zasobów przyrodniczych decyduje o ich jakości. Relatywnie niski stopień przekształcenia obszarów wiejskich i wykorzystania przemysłowych nakładów przez gospodarstwa rolne w Polsce, w stosunku do UE-15 sprawiają, że w warunkach zmian dokonujących się w instrumentach WPR w kierunku wynagradzania rolników z tytułu świadczenia dóbr publicznych mogą oni wiele zyskać. Z drugiej strony należy mieć na uwadze fakt, że także w Polsce występują obszary, na których dominuje rolnictwo intensywne. Powoduje to konieczność poszukiwania możliwości wzrostu ich zrównoważenia środowiskowego, w warunkach zachowania wysokiej efektywności ekonomicznej gospodarstw rolnych.

Jednym z czynników wpływających na wyniki ekonomiczne gospodarstwa rolnego są prowadzone w nim kierunki wyrażające jego strukturę produkcji. Decydują one także o tym, czy jest ono wyspecjalizowane, czy zdywersyfikowane (inaczej wielokierunkowe bądź wielostronne). Zauważa się, iż wzrost

specjalizacji produkcji prowadzi najczęściej do zwiększania jej dochodowości, co podobnie jak w sferze przedsiębiorstw związane jest z rosnącymi korzyściami skali. Ich uzyskiwanie jest możliwe także przez wzrost intensywności wykorzystania zasobów. W przypadku ziemi prowadzi to do zwiększenia plonów przez wykorzystywanie przemysłowych środków produkcji (nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, kwalifikowanego materiału siewnego). Z jednej strony wywołuje to zwiększenie efektywności produkcji z drugiej strony natomiast oddziałuje niekorzystnie na jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej i środowisko przyrodnicze wsi. Zatem w kontekście dążenia do wzrostu zrównowżenia środowiskowego rolnictwa intensywnego i zachowania wysokiej jego efektywności szczególnie ważna jest ocena wpływu struktur produkcji rolnej na efektywność ekonomiczną gospodarstw indywidualnych oraz ich zrównowżenie środowiskowe. Należy ustalić, czy poprzez zmiany w strukturach produkcji gospodarstw z tych obszarów może dokonywać się wzrost zrównowżenia środowiskowego przy jednocześnie zachowaniu wysokiej efektywności ekonomicznej rolnictwa tych obszarów. Przy czym wnioskowanie na ten temat musi odbywać się w nawiązaniu do aktualnych uwarunkowań makroekonomicznych rolnictwa, które stwarzają określone perspektywy także dla specjalizacji i dywersyfikacji produkcji gospodarstw rolnych w Polsce. Do uwarunkowań tych należą narastające procesy globalizacji, reformy wspólnej polityki rolnej, a w szczególności jej kształt po 2013 r., tendencje do liberalizacji handlu światowego oraz konkurencyjność polskich produktów rolnych na rynkach europejskich. Ważne jest także podjęcie próby ustalenia wpływu tych uwarunkowań na kształt struktur produkcji gospodarstw rolnych w Polsce, szczególnie w świetle wyboru tych kierunków produkcji, które mogą prowadzić do wzrostu zrównowżenia środowiskowego obszarów intensywnego rolnictwa.

Odpowiedzi na powyższe pytania, umożliwiają stwierdzenie, czy gospodarstwa z obszarów intensywnego rolnictwa poprzez kształtowanie swoich struktur produkcji mogą wpływać na wzrost zrównowżenia środowiskowego obszarów wiejskich. Jest to szczególnie ważne dla ekonomiki rolnictwa, jako dyscypliny naukowej, jak i praktyki sektora rolnego „skazanego” przez unijne regulacje na dbałość o zrównowżenie środowiskowe.

2. CELE, HIPOTEZY, PROBLEMY BADAWCZE

Celem głównym rozprawy była ocena wpływu struktur produkcji rolnej na efektywność ekonomiczną indywidualnych gospodarstw rolnych oraz równowagę środowiskową obszaru intensywnego rolnictwa w Wielkopolsce (powiat gostyński). Oprócz celu głównego, realizowane były następujące cele cząstkowe:

- określenie mikroekonomicznych determinant, kształtujących struktury produkcji rolnej w gospodarstwach indywidualnych oraz ocena oddziaływania procesów specjalizacji i dywersyfikacji produkcji rolnej na wyniki ekonomiczne gospodarstw indywidualnych,

- określenie makroekonomicznych determinant struktur produkcji rolnej gospodarstw indywidualnych w Polsce w latach 1990–2009,
- ocena intensywność rolnictwa i zróżnicowania potencjału produkcyjnego gospodarstw indywidualnych w województwie wielkopolskim według powiatów,
- wyznaczenie i ocena relatywnych różnic w stopniu efektywności ekonomicznej gospodarstw prowadzących rachunkowość z powiatu gostyńskiego w latach 2004–2009 według ich typów oraz klas wielkości ekonomicznych i obszarowych,
- określenie stopnia uczestnictwa gospodarstw indywidualnych z powiatu gostyńskiego według ich typów i klas obszarowych w przepływach czynników wytwórczych,
- wyznaczenie i ocena relatywnych różnic w stopniu zrównoważenia środowiskowego produkcji rolnej gospodarstw z powiatu gostyńskiego według ich typów, wielkości ekonomicznych i obszarowych, w latach 2004–2009,
- określenie wpływu dokonujących się przekształceń rolnictwa w skali świata i UE na kształt struktur produkcji gospodarstw rolnych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem powiatu gostyńskiego.

Powyższy zestaw celów posłużył weryfikacji hipotezy głównej, głoszącej że: gospodarstwa wyspecjalizowane sprzyjają zachowaniu wysokiej efektywności ekonomicznej, zaś wielokierunkowe wzrostowi zrównoważenia środowiskowego na obszarach rolnictwa intensywnego. Oprócz niej zweryfikowano następujące hipotezy cząstkowe:

- po integracji Polski z UE wzrosło znaczenie czynników makroekonomicznych w kształtowaniu struktur produkcji gospodarstw indywidualnych w Polsce,
- gospodarstwa z obszarów rolnictwa intensywnego bardzo szybko dostosowują swoje struktury produkcji do zmieniających się warunków otoczenia makroekonomicznego, w szczególności do zmian relacji opłacalności,
- gospodarstwa wyspecjalizowane osiągają wysokie wskaźniki efektywności ekonomicznej przy niskim zrównoważeniu środowiskowym produkcji, w gospodarstwach zdywersyfikowanych występuje zależność odwrotna,
- produkcja zdywersyfikowana umożliwia osiągnięcie stabilnych dochodów, zaś wyspecjalizowanej towarzyszą wyższe ich fluktuacje wynikające z immanentnej niestabilności relacji popytowo-podażowych na poszczególnych rynkach rolnych,
- dbałość rolników o jakość zasobów przyrodniczych staje się nowym priorytetem WPR,
- uwarunkowania wynikające z narastających procesów globalizacji sprzyjają produkcji wyspecjalizowanej natomiast koncepcja rozwoju zrównoważonego środowiskowo dywersyfikacji produkcji rolnej.

3. ŹRÓDŁA DANYCH EMPIRYCZNYCH, ZAKRES I METODYKA BADAŃ

Zakres podmiotowy analizy empirycznej obejmował gospodarstwa indywidualne z powiatu gostyńskiego, prowadzące rachunkowość rolną dla Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Polskiego Instytutu Badawczego (IERiGŻ) w Warszawie. Dodatkowo analizy empiryczne wzbogacone zostały badaniami ankietowymi. Miały one na celu określenie zróżnicowania w zakresie uczestnictwa gospodarstw poszczególnych typów i klas wielkości w przepływach czynników wytwórczych. Zakres czasowy w pierwszej części pracy, opisującej determinanty struktur produkcji gospodarstw rolnych objął okres od 1990–2009 r. choć w niektórych fragmentach, jak na przykład kwestie związane z problemami środowiskowymi wynikającymi z rolnictwa intensywnego sięgał 1969 r. Długi przedział czasowy został zastosowany, aby określić strategie dostosowawcze gospodarstw indywidualnych w Polsce do zmieniających się warunków funkcjonowania wywołanych transformacją ustrojową i integracją Polski z UE. Z kolei dalsza część pracy objęła dwa przekroje czasowe: lata 2002–2008, z odniesieniami do 1996 r. oraz okres od 2004–2009 r. W pierwszym przekroju czasowym dokonano oceny zróżnicowania intensywności produkcji rolnej w Wielkopolsce według powiatów, przed akcesją Polski do UE oraz zmian w strukturze produkcji gospodarstw indywidualnych z powiatu gostyńskiego po 2004 r. Drugi przekrój czasowy zastosowano w celu określenia efektywności ekonomicznej i zrównoważenia środowiskowego gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną z powiatu gostyńskiego po integracji Polski z UE. Zakres przestrzenny pracy w części teoretycznej obejmował obszar całego kraju, natomiast w części empirycznej ograniczył się do regionu Wielkopolski, ze szczególnym uwzględnieniem powiatu gostyńskiego, jako obszaru o najintensywniejszym rolnictwie w tym województwie.

Zebrane materiały źródłowe miały charakter wtórny i pierwotny. Źródłem informacji były dane, gromadzone przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie, dotyczące sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej indywidualnych gospodarstw z powiatu gostyńskiego prowadzących rachunkowość rolną. Delimitację powiatów o najintensywniejszym rolnictwie w Wielkopolsce umożliwiły opracowania statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) oparte na Powszechnym Spisie Rolnym z 2002 r. W ocenie zmian struktur produkcji gospodarstw indywidualnych z powiatu gostyńskiego w latach 2004–2008 zastosowano rejestry Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Gostyniu oraz Powiatowego Inspektoratu Weterynarii w Gostyniu. Badania ankietowe przeprowadzono metodą wywiadu ustrukturyzowanego.

Główną metodą badawczą zastosowaną w ocenie efektywności ekonomicznej i zrównoważenia środowiska gospodarstw rolnych z powiatu gostyńskiego były modele DEA, wielowymiarowa metoda porządkowania liniowego oraz analiza wskaźnikowa. W ocenie intensywności rolnictwa w Wielkopolsce według powiatów zastosowano metodę rang oraz skupień Warda. W analizach zmian struktur produkcji gospodarstw indywidualnych z powiatu gostyńskiego zastosowano analizę struktury i dynamiki oraz korelacji liniowej.

4. UKŁAD PRACY

Praca składa się z siedmiu rozdziałów, wstępu i zakończenia. Głównym problemem była ocena wpływu struktur produkcji rolnej na efektywność ekonomiczną indywidualnych gospodarstw rolnych oraz równowagę środowiskową obszaru intensywnego rolnictwa w Wielkopolsce (powiat gostyński). Rozdział pierwszy stanowił prezentację materiałów i metod badawczych. Kolejne części rozprawy miały na celu ukazanie znaczenia procesów specjalizacji i dywersyfikacji produkcji rolnej w kształtowaniu efektywności ekonomicznej i zrównoważenia środowiskowego gospodarstw rolnych oraz dostosowań struktur produkcji gospodarstw indywidualnych w Polsce do uwarunkowań makroekonomicznych w latach 1990–2009. W związku z tym, w pierwszym rozdziale pracy zdefiniowano pojęcie gospodarstwa indywidualnego, wskazano na jego osobliwości, określono przesłanki specjalizacji i dywersyfikacji produkcji w gospodarstwach rolniczych oraz oddziaływanie tych procesów na efektywność ekonomiczną i ich powiązania z intensyfikacją produkcji rolnej. Drugi rozdział poświęcony został omówieniu uwarunkowań rozwoju rolnictwa i gospodarstw rolnych w warunkach rynkowych. Na podstawie doświadczeń gospodarstw rolnych w okresie transformacji ukazano znaczenie odpowiednio ukształtowanej polityki makroekonomicznej państwa dla rozwoju sektora rolnego. Omówiono strategię dostosowawcze gospodarstw indywidualnych do deprecjacji tego sektora w okresie transformacji, w kontekście procesów specjalizacji i dywersyfikacji produkcji rolnej. Następnie nakreślono wpływ integracji Polski z UE na zmianę warunków funkcjonowania gospodarstw rolnych w Polsce i kształt ich struktur produkcji.

Kolejny rozdział poświęcony został ocenie intensywności rolnictwa i zróżnicowania potencjału produkcyjnego gospodarstw indywidualnych w województwie wielkopolskim według powiatów. Przeprowadzono w nim także badanie zmian w strukturach produkcji rolnej gospodarstw indywidualnych z powiatu o najintensywniejszym rolnictwie w Wielkopolsce (powiat gostyński) w latach 2004–2008. Rozważania te pozwoliły podjąć temat zróżnicowań w zakresie efektywności ekonomicznej gospodarstw prowadzących rachunkowość z powiatu gostyńskiego według ich typów produkcyjnych i klas wielkości wyrażonych w ha i ESU. Dotyczył tego rozdział piąty. Kolejno przeanalizowano w nim wskaźniki efektywności technicznej, produktywności zasobów i efektywności finansowej. Szczególny nacisk położono na kryterium podziału według typów produkcyjnych, co służyło weryfikacji stwierdzenia, że gospodarstwa wyspecjalizowane osiągają wyższe wskaźniki efektywności ekonomicznej niż wielokierunkowe. W dalszej kolejności podjęto próbę określenia głównych czynników wpływających na efektywność ekonomiczną gospodarstw różnych typów i klas wielkości. Następnie w oparciu o przeprowadzone badania ankietowe wskazano na uczestnictwo poszczególnych gospodarstw według ich typów i klas obszarowych w przepływach czynników wytwórczych.

W ostatniej części badań zostały podjęte rozważania na temat zróżnicowania w zakresie zrównoważenia środowiskowego procesów produkcyjnych gospo-

darstw prowadzących rachunkowość z powiatu gostyńskiego według ich typów oraz klas wielkości wyrażonych w ha i ESU. Szczególny nacisk położono na pierwsze kryterium podziału co służyło weryfikacji stwierdzenia, że gospodarstwa wyspecjalizowane oddziałują bardziej niekorzystnie na równowagę środowiskową obszaru ich występowania niż wielokierunkowe. W ostatnim rozdziale podjęto próbę nakreślenia perspektyw dla specjalizacji i dywersyfikacji produkcji gospodarstw rolnych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw z powiatu gostyńskiego, w świetle obecnych uwarunkowań rolnictwa. Przedstawiono wpływ procesów globalizacji i dążenia do realizacji koncepcji rolnictwa zrównoważonego na kierunki rozwoju struktur produkcji rolnej. Następnie przeanalizowano wpływ reform WPR po 1992 r. na perspektywy dla procesów specjalizacji i dywersyfikacji produkcji rolnej. Podjęto próbę oceny proponowanych rozwiązań w ramach WPR dla lat 2014–2020 oraz tendencji do liberalizacji handlu światowego artykułami rolnymi na rozwój struktur produkcji gospodarstw rolnych w Polsce, a w szczególności w powiecie gostyńskim. W kontekście analizy przewag konkurencyjnych polskich produktów rolnych na rynkach europejskich oraz uwarunkowań o charakterze globalnym starano się wskazać na możliwe kierunki rozwoju rolnictwa w Polsce.

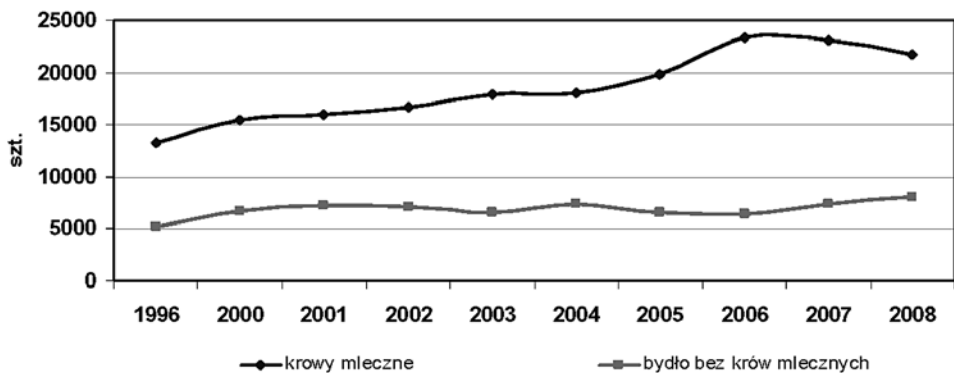
5. WAŻNIEJSZE WNIOSKI

W wyniku analiz dowiedziono, że po integracji Polski z UE wzrosło znaczenie czynników makroekonomicznych w kształtowaniu struktur produkcji gospodarstw indywidualnych w Polsce. W rozważaniach na temat makroekonomicznych determinant struktur produkcji rolnej gospodarstw indywidualnych w Polsce w latach 1990–2009 udowodniono, że zmieniające się po integracji relacje popytowo-podażowe, konkurencyjność polskich surowców rolnych na rynkach europejskich oraz wprowadzenie mechanizmów WPR, spowodowały przeobrażenia w strukturach produkcji gospodarstw w Polsce. Podejmowały one produkcję tych surowców rolnych, których opłacalność po integracji wzrosła. Świadczyły o tym także przekształcenia w strukturach produkcji gospodarstw indywidualnych z powiatu gostyńskiego jakie dokonały się w latach 2004–2008. Pozwoliło to powiedzieć że gospodarstwa z obszarów rolnictwa intensywnego bardzo szybko, gdyż już z jednorocznym opóźnieniem, dostosowują swoje struktury produkcji do zmieniających się warunków otoczenia makroekonomicznego, w szczególności do zmian relacji opłacalności. Szczególnie widoczne było to w zmianach struktur produkcji zwierzęcej indywidualnych gospodarstw rolnych z powiatu gostyńskiego (por. rys. 1). Dowodzą one znacznego zwiększania się pogłowia bydła ogółem, w wyniku systematycznego wzrostu obsady krów mlecznych. Zjawisko to nasiliło się szczególnie po 2004 r. W stosunku do 1996 r. w 2008 r. odnotowano zwiększenie liczby krów mlecznych aż o 40%, a bydła mięsnego o 20%. Gwałtowny wzrost liczby krów mlecznych nastąpił w 2006 r., co prawdopodobnie było efektem wzrostu opłacalności produkcji mleka w 2005 r. kiedy to odnotowano

średni wzrost nadwyżki bezpośredniej z produkcji mleka w gospodarstwach rolnych w Polsce średnio o 32% w stosunku do roku poprzedniego. Jednocześnie po akcesji w gospodarstwach z powiatu gostyńskiego następowało ograniczanie skali chowu trzody chlewnej. W 2008 r. pogłowie trzody, zgodnie z rejestrem Powiatowego Inspektoratu Weterynarii w Gostyniu kształtowało się na poziomie 207870 sztuk. W stosunku do 2002 r. nastąpiło jego ograniczenie o 28%.

Przekształcenia w strukturach produkcji umożliwiły gospodarstwom z powiatu gostyńskiego rozwój w warunkach zmieniającego się otoczenia zewnętrznego. Świadczyły o tym najwyższe wskaźniki efektywności ekonomicznej gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji wołowiny i mleka a więc surowców, których opłacalność po integracji wzrosła. Średni wskaźnik rentowności sprzedaży dla gospodarstw prowadzących rachunkowość wyspecjalizowanych w chowie bydła z powiatu gostyńskiego w latach 2004–2009 wyniósł 0,35 zł.

Rys. 1. Pogłowie krów mlecznych i bydła mięsnego w gospodarstwach indywidualnych powiatu gostyńskiego w 1996 roku i w latach 2000–2008

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru Powiatowego Inspektoratu Weterynarii w Gostyniu.

W gospodarstwach wielokierunkowych jego wartość w tym okresie ukształtowała się na poziomie 0,26 zł, zaś w wyspecjalizowanych w chowie trzody na poziomie 0,24 zł. Znacznych możliwości rozwojowych gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie bydła dowodziły także wyniki badań ankietowych w których stwierdzono, że gospodarstwa tego typu z powiatu gostyńskiego w zdecydowanie największym stopniu uczestniczą w przepływach ziemi, powiększając swój obszar (por. tabelę 1).

Analiza ewolucji wspólnej polityki rolnej oraz dyrektyw i rozporządzeń UE wskazała, że współcześnie rolnictwo w Europie jest postrzegane jako wykazujące szczególnie silne związki z ładem środowiskowym, a dbałość rolników o jakość zasobów przyrodniczych uwypukla się jako jeden z najważniejszych priorytetów WPR. Urzeczywistnia się on we wprowadzaniu zasad wzajemnej zgodności, decouplingu oraz oderwaniu płatności bezpośrednich od reglamentacji wynikającej z produktywności. Z drugiej strony analiza uwarunkowań rozwoju rolnictwa,

Tabela 1. Rozkład odpowiedzi gospodarstw indywidualnych objętych wywiadami według ich typów produkcyjnych na pytania dotyczące przepływów ziemi (w %)

Wyszczególnienie	Czy gospodarstwo po integracji Polski z UE zakupiło lub wdzierżawiło ziemię?		Czy był to zakup?		Czy była to dzierżawa?		Czy gospodarstwo po integracji Polski z UE sprzedało lub wdzierżawiło ziemię innym gospodarstwom?	
	tak	nie	tak	nie	tak	nie	tak	nie
chów bydła	72,7	27,3	31,8	68,2	54,5	45,5	0	100,0
chów trzody chlewnej	14,3	85,7	14,3	85,7	14,3	85,7	0	100,0
uprawy polowe	75,0	25,0	25,0	75,0	50,0	50,0	50,0	50,0
wielokierunkowe	36,0	64,0	28,0	72,0	28,0	72,0	8,0	92,0
ogółem	50,0	50,0	27,6	72,4	37,9	62,1	6,9	93,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

wynikających z narastających procesów globalizacji, wzrostu liczby ludności oraz liberalizacji handlu artykułami żywnościowymi pozwoliła powiedzieć, że kładąc nacisk na mikroekonomiczne podstawy wzrostu efektywności stwarzają one przesłanki dla specjalizacji gospodarstw.

Na podstawie doświadczeń gospodarstw prowadzących rachunkowość z powiatu gostyńskiego wykazano, że specjalizacja w chowie bydła w latach 2004–2009, w najwyższym stopniu zabezpieczała przed fluktuacjami wysokości dochodów z działalności rolniczej. Wielokierunkowe struktury produkcji wpisywały się w realizację tego celu dopiero na drugim miejscu. Spowodowało to odrzucenie hipotezy głoszącej że: produkcja zdywersyfikowana umożliwi osiągnięcie stabilnych dochodów, zaś wyspecjalizowanej towarzyszą wyższe ich fluktuacje wynikające z immanentnej niestabilności relacji popytowo-podażowych na poszczególnych rynkach rolnych (por. tabelę 2).

Tabela 2. Wskaźniki efektywności technicznej gospodarstwach indywidualnych prowadzących rachunkowość z powiatu gostyńskiego według ich typów w latach 2004–2009

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	średnia
wielokierunkowe	0,759	0,774	0,799	0,612	0,714	0,680	0,723
polowe	0,731	0,814	0,675	0,595	0,652	0,843	0,718
bydło	0,716	0,732	0,771	0,729	0,712	0,705	0,728
trzoda	0,760	0,710	0,666	0,519	0,743	0,798	0,699

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych gospodarstw indywidualnych FADN z powiatu gostyńskiego.

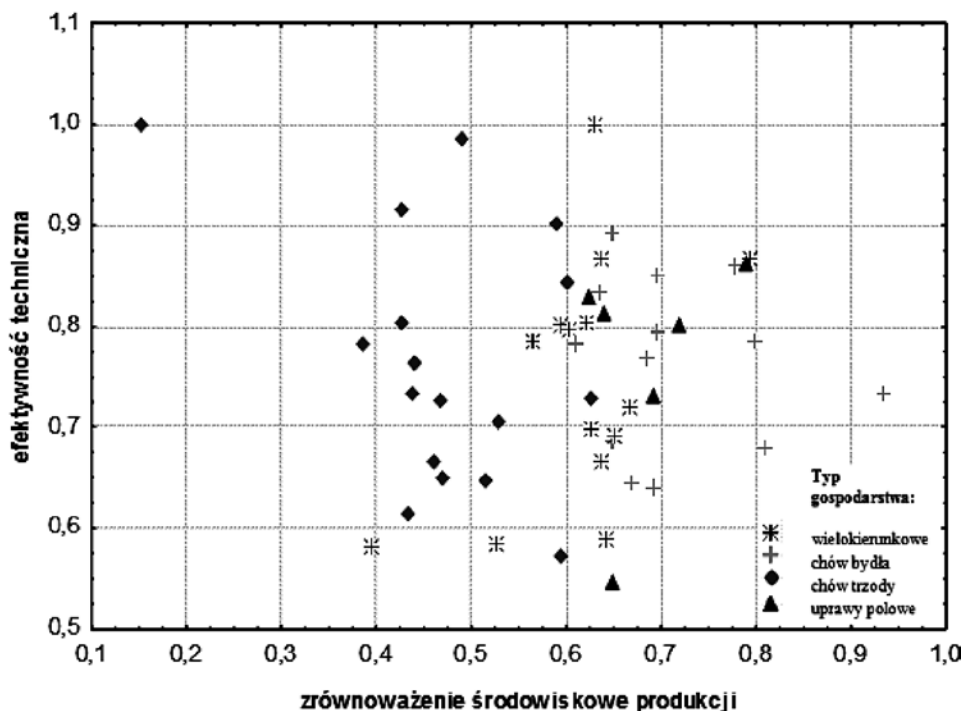
W latach 2004–2009 najwyższą efektywność techniczną wyrażającą relacje pomiędzy przychodami a kosztami ogółem z działalności rolniczej w cenach

bieżących oraz nakładami pracy w roboczogodzinach i ziemi w hektarach wykazywały gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie bydła oraz wielokierunkowe. Najniższy średni wskaźnik efektywności technicznej dla tego okresu odnotowano w przypadku gospodarstw wyspecjalizowanych w tuczu trzody chlewnej. W nich także zmienność wskaźników efektywności technicznej była najwyższa, co wynikało prawdopodobnie z dużej fluktuacji opłacalności tego kierunku produkcji względem pozostałych. Obok gospodarstw wyspecjalizowanych w tym kierunku produkcji kolejnymi pod względem najwyższej zmienności wskaźnika efektywności technicznej w analizowanym okresie były wyspecjalizowane w uprawach polowych. Najkorzystniejszy średni wskaźnik efektywności technicznej osiągnęły one 2009 r. Najniższe wahania odnotowano w przypadku gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie bydła. W gospodarstwach o zdywersyfikowanych strukturach produkcji zmienność wskaźników efektywności technicznej w cenach bieżących w latach 2004–2009 także należała do wysokich.

Analiza zróżnicowania w zakresie efektywności ekonomicznej i zrównoważenia środowiskowego gospodarstw z powiatu gostyńskiego dowiodła, że specjalizacja produkcji może odbywać się przy relatywnie wyższej równowadze środowiskowej niż produkcja wielokierunkowa, zapewniając przy tym wyższy stopień efektywności ekonomicznej. Gospodarstwa z powiatu gostyńskiego wyspecjalizowane w chowie bydła uzyskiwały najwyższe wskaźniki zrównoważenia środowiskowego produkcji oraz efektywności ekonomicznej w stosunku do pozostałych typów objętych analizą. Drugie pod tym względem były gospodarstwa wielokierunkowe. Najniższe wskaźniki efektywności ekonomicznej oraz stopień zrównoważenia środowiskowego produkcji osiągały gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie trzody chlewnej. Pozwoliło to na częściowe tylko przyjęcie hipotezy mówiącej że: gospodarstwa wyspecjalizowane osiągają wysokie wskaźniki efektywności ekonomicznej przy niskim zrównoważeniu środowiskowym produkcji, w gospodarstwach zdywersyfikowanych występuje zależność odwrotna (por. rys. 2). Na rys. 2 wyróżnić można trzy układy gospodarstw. Pierwszy obejmuje wyspecjalizowane w chowie trzody, które osiągały zdecydowanie najniższy stopień zrównoważenia środowiskowego produkcji (poniżej 0,6) i zróżnicowane wskaźniki efektywności technicznej. Można powiedzieć, że uwidacznia się tu odwrotna zależność pomiędzy efektywnością techniczną a zrównoważaniem środowiskowym produkcji w tych gospodarstwach. Zdecydowana większość gospodarstw wielokierunkowych należała natomiast do kolejnej sekwencji punktów na rys. 2, która charakteryzowała osiągające zdecydowanie wyższy stopień zrównoważenia środowiskowego produkcji i wyższe bądź zbliżone wskaźniki efektywności technicznej, jak gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie świń. W grupie tej znalazło się praktycznie 90% gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie bydła i wielokierunkowych oraz większość typu uprawy polowe. Można stwierdzić, że zakres efektywności i równowagi środowiskowej produkcji w tej grupie należał w całym okresie lat 2004–2009 do najbardziej wyrównanych, choć gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie bydła wykazywały nieznacznie wyższe średnie wskaźniki zrównoważenia środowiskowego niżeli wielokierunkowe.

Rys. 2. Zróżnicowanie efektywności technicznej i zrównoważenia środowiskowego produkcji rolnej w gospodarstwach prowadzących rachunkowość z powiatu gostyńskiego według ich typów w latach 2004–2009 (wartości średnie)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych gospodarstw indywidualnych FADN z powiatu gostyńskiego

Zauważono także, że w przypadku gospodarstw z powiatu gostyńskiego wyspecjalizowanych w produkcji wieprzowiny nie sprawdziła się strategia wzrostu skali chowu trzody, jako odpowiedzi na spadek opłacalności produkcji tego surowca. Gospodarstwa te mimo wyższej intensywności produkcji zwierzęcej osiągały relatywnie niższe wyniki ekonomiczne niż pozostałe. Świadczyło to o wzroście znaczenia czynników rynkowych, jako determinant sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych po akcesji, a jednocześnie wskazywało, że gospodarstwa rolne tracą możliwości oddziaływania na uzyskiwane wyniki ekonomiczne poprzez wzrost skali produkcji i zwiększenie produktywności zasobów. Zjawiska te prowadzą natomiast do zwiększenia ich negatywnego oddziaływania na środowisko przyrodnicze. Dowodził tego również przykład gospodarstw z powiatu gostyńskiego o najniższej żywotności ekonomicznej oraz najmniejszych obszarowo. W ich przypadku najwyższe wskaźniki produktywności zasobów nie szły w parze z wielkością wypracowywanych dochodów, a były wręcz najniższe względem pozostałych analizowanych gospodarstw. Z drugiej strony gospodarstwa z powiatu gostyńskiego o najniższej produktywności zasobów czyli wyspecjalizowane w chowie bydła uzyskiwały najwyższe wyniki ekonomiczne. Wyniki analiz

pozwoły również stwierdzić, że dokonujące się zmiany w strukturach produkcji zwierzęcej gospodarstw indywidualnych powiatu gostyńskiego po 2004 r. prowadziły do zwiększenia zrównoważenia środowiskowego rolnictwa na tym obszarze. Zaskakujący okazał się bowiem fakt, że do najbardziej zrównoważonych środowiskowo spośród wszystkich analizowanych typów z tego obszaru należały gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie bydła. Spodziewano się, że wyższe wskaźniki równowagi środowiskowo-produkcyjnej będą osiągały gospodarstwa wielokierunkowe. Pozwoliło to częściowo tylko przyjąć hipotezę główną, głoszącą że: gospodarstwa wyspecjalizowane sprzyjają zachowaniu wysokiej efektywności ekonomicznej, zaś wielokierunkowe wzrostowi zrównoważenia środowiskowego obszarów rolnictwa intensywnego. Zaprzeczały jej również doświadczenia gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie trzody, które uzyskiwały najniższe wskaźniki efektywności ekonomicznej spośród wszystkich analizowanych typów, przez co ich funkcjonowanie nie sprzyjało zachowaniu wysokiej efektywności ekonomicznej rolnictwa powiatu gostyńskiego. Tym samym nie można powiedzieć, że gospodarstwa wyspecjalizowane sprzyjają zachowaniu wysokiej efektywności ekonomicznej rolnictwa na obszarach ich występowania. W warunkach integracji konieczne jest określenie typu specjalizacji, gdyż różne jej rodzaje powodują osiąganie przez gospodarstwo odmiennych wyników ekonomicznych, czego dowodziły doświadczenia analizowanych gospodarstw z powiatu gostyńskiego wyspecjalizowanych w chowie bydła i trzody w okresie poakcesyjnym.

Na podstawie wniosków wypływających z rozważań oraz wyników badań sformułowano także dwie rekomendacje. Stwierdzono że korzystnie na równowagę środowiskową powiatu gostyńskiego może wpłynąć zastosowanie instrumentów ograniczających skalę produkcji w gospodarstwach wyspecjalizowanych w chowie trzody chlewnej. Wykazywały one zdecydowanie najniższy stopień zrównoważenia środowiskowego produkcji, uzyskując przy tym niższe wyniki ekonomiczne niż gospodarstwa pozostałych typów przy jednocześnie wyższej intensywności produkcji zwierzęcej. Ograniczenie skali chowu w tych gospodarstwach może wywołać egzekwowanie zasad wzajemnej zgodności (*cross-compliance*) oraz zniesienie kwot mlecznych. Mimo to rekomendowano wprowadzenie premii z tytułu zmiany profilu produkcji w tych gospodarstwach na bardziej zrównoważony środowiskowo, co mogłoby przyspieszyć te procesy. Szczególnie wskazane może okazać się wprowadzanie takiego instrumentu na obszarach gdzie wysoka intensywność rolnictwa wynika ze znacznej obsady trzody. Zmiany w tych gospodarstwach polegające na dywersyfikacji produkcji mogą wpłynąć także korzystnie na ich efektywność ekonomiczną (gospodarstwa wielokierunkowe z powiatu gostyńskiego w latach 2005–2008 uzyskiwały wyższe wyniki ekonomiczne niż wyspecjalizowane w produkcji wieprzowiny). Za potrzebą takich zmian przemawiają także prognozy. Przewiduje się dalsze utrzymywanie w przyszłości niekorzystnych tendencji na rynku wieprzowiny w Polsce, ze względu na brak jej konkurencyjności zarówno na rynkach europejskich jak i światowych, a także ograniczanie spożycia tego surowca w UE. W końcowej części pracy rekomendowano także dodatkowe instrumenty wsparcia dla gospodarstw najmniejszych, które jak wykazały badania ze względu

na ograniczone wyposażenie w czynniki wytwórcze, osiągały relatywnie najniższe dochody przy stosunkowo wysokiej produktywności zasobów. Jak wykazano na przykładzie gospodarstw prowadzących rachunkowość z powiatu gostyńskiego, w latach 2004–2009, należały one do gospodarstw o stosunkowo wysokim zrównoważeniu środowiskowym produkcji rolnej. Tym samym w interesie społecznym jest utrzymanie tych gospodarstw w strukturach rolnictwa, co ze względu na ich niskie wyniki ekonomiczne może być w dłuższej perspektywie zagrożone.

6. PODSUMOWANIE

Zebrany materiał pozwolił na wieloaspektową ocenę wpływu struktur produkcji gospodarstw indywidualnych na ich sytuację ekonomiczną i zrównoważenie środowiskowe obszaru intensywnego rolnictwa jakim jest powiat gostyński. Zaskakujący okazał się wniosek, że specjalizacja produkcji rolnej może prowadzić do wysokich wyników ekonomicznych przy jednocześnie znacznym zrównoważeniu środowiskowym produkcji. Świadczyły o tym doświadczenia gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie bydła z powiatu gostyńskiego. Stwierdzenie to zaprzeczyło występującej w literaturze hipotezie wobec której specjalizację produkcji rolnej należy wiązać z modelem rolnictwa industrialnego. Uważa się że umożliwia ona wzrost efektywności ekonomicznej produkcji rolnej poprzez korzystne efekty skali i lepsze wykorzystanie zasobów gospodarstwa, oddziałując jednocześnie niekorzystnie na jakość zasobów przyrodniczych obszarów wiejskich. Zaprzeczyły temu wyniki badań przeprowadzonych w rozprawie. Kolejnym ważnym wnioskiem było stwierdzenie, że specjalizacja w chowie bydła w większym stopniu niżeli produkcja wielokierunkowa zabezpieczała gospodarstwa rolne z powiatu gostyńskiego przed fluktuacjami sytuacji ekonomicznej. W literaturze uznaje się bowiem, że w cel ten w największym stopniu wpisuje się produkcja zdywersyfikowana (wielokierunkowa), co jest jednym z jej najkorzystniejszych następstw. Stwierdzenie to nie znalazło odzwierciedlenia w przeprowadzonych badaniach. Jako szczególnie niekorzystny w kontekście praktyki rolniczej należy uznać stwierdzony w rozprawie fakt, iż gospodarstwa tracą możliwości oddziaływania na swoje wyniki ekonomiczne poprzez wzrost skali chowu. Zjawisko to dotyczyło w szczególności gospodarstw z powiatu gostyńskiego, wyspecjalizowanych w chowie trzody. Ich sytuacja ekonomiczna kształtowana była przez uwarunkowania rynkowe, gdyż wzrost intensywności produkcji zwierzęcej w ograniczonym jedynie zakresie wpływał na zmniejszenie spadku dochodów w tych gospodarstwach wywołanego obniżeniem cen wieprzowiny. Integracja Polski z UE spowodowała więc nasilenie wpływu uwarunkowań makroekonomicznych na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych w Polsce.

*Dr Katarzyna Smędzik
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań
e-mail: katarzyna.smedzik@ue.poznan.pl*